

L'«estil senzill» de Ióssipos Missiódax: primer avantpassat de la *katharévussa* neohel·lènica*

*The Iosipos Moisiodax «simple style»:
the first ancestor of the neohellenic katharevousa*

Guillermo Marín Casal
Universidad de Burgos

Traducció: Jaume Almirall

Article rebut: 30 de juny del 2024
Sol·licitud de revisió: 1 de juliol del 2024
Article acceptat: 1 de novembre del 2024

Marín Casal, Guillermo. 2024. L'«estil senzill» de Ióssipos Missiódax: primer avantpassat de la *katharévussa* neohel·lènica. *Aérides* 5, pàgs. 93- 116.

Resum: El present article estudia l'intent fallit de l'intel·lectual valac grecoparlant Ióssipos Missiódax de crear una nova koiné neogrega escrita més senzilla que no el grec aticista, que ultrapassés els estrets horitzonts de la conservadora *paideia* greco-ortodoxa del segle XVIII. L'«estil senzill» de Ióssipos Missiódax constitueix el precedent més immediat de la posterior *katharévussa* o llengua neogrega purista arcaïtzant que es convertí en la llengua oficial i la llengua vehicular de la cultura en el futur Regne de Grècia (1832).

Paraules clau: Missiódax, estil senzill, *paideia*, llengua neogrega

Abstract: This article studies the failed attempt by the Greek-speaking Vlach intellectual Iosipos Moisiodax to create a new written Modern Greek koine, that would be more accessible than the Atticist Greek and would overcome the narrow horizons of the 18th century conservative Greek-Orthodox *paideía*. This Iosipos Moisiodax «simple style» constitutes the most immediate precedent of the later *katharevousa* or the archaizing purist Modern Greek language that became the official language and the vehicular language of culture in the future Kingdom of Greece (1832).

Keywords: Moisiodax, simple style, *paideia*, Modern Greek Language

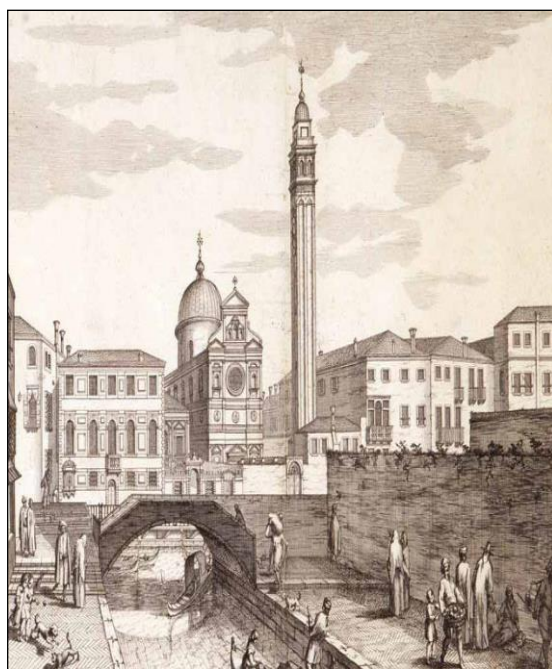
Tant el contingut original i innovador de les obres neogregues del valac (*i. e.* aromanès) **Ióssipos Missiódax** (Ιώσηπος Μοισιόδαξ, 1725-1800), com el seu pensament crític i racionalista exhibit en elles deixen veure perfectament un intel·lectual inquiet plenament convençut que l'educació greco-ortodoxa tradicional dels Balcans otomans s'havia de sotmetre a un procés de modernització que acabés amb l'endarreriment cultural i científic de l'encarcarada societat semifeudal de la Rumèlia otomana.¹ A part de la introducció de l'ensenyament i l'estudi de ciències positives i empíriques (matemàtiques, física i

*El present treball és una síntesi d'un dels capítols de la tesi doctoral *El griego vernáculo como lengua de cultura en el siglo XVIII* defensada a finals de maig de 2024 a la Universitat Complutense de Madrid: vegeu Marín Casal 2024a.

¹ Sobre la trajectòria vital i intel·lectual de Ióssipos Missiódax, vegeu Marín Casal 2024b.

geografia) i de la filosofia moderna racionalista, aquest aromanès de parla neogrega concep l'ús i el desenvolupament d'un registre escrit de la llengua neogrega que, d'una banda, satisfaci els propòsits didàctics per al discurs culte científic i filosòfic, i, de l'altra, sigui al mateix temps assequible per als «no iniciats en els misteris de la gramàtica» clàssica, però també apta per als més avesats en el grec clàssic. Ióssipos Missiódax denomina aquest registre lingüístic «estil senzill» (ἀπλοῦν ὕφος) i preconitza el seu conreu com una nova koiné escrita neogrega.²

El cefal·leni **Vikéndios Damodós** (1700-1754) ja havia preconitzat i usat, dècades abans, el grec vernacular en els seus manuals científics i filosòfics;³ tanmateix la proposta lingüística de l'«estil senzill» de Missiódax resulta més pionera i més transgressora que no l'anterior del cefal·leni, per tal com constitueix en si mateixa una reforma de la norma lingüística culta en els hàbits culturals i educatius del *Rûm Millet* otomà. El context sociopolític i cultural en el qual Damodós concep la seva propsta educativa en grec vernacular és ben diferent del de la Rumèlia otomana a la qual pertany Missiódax, més enllà del credo confessional ortodox i a la seva jurisdicció comuna al Patriarcat Ecumènic de Constantinoble. Vikéndios Damodós tingué una formació acadèmica segons els models educatius i culturals occidentals, en els quals convivia les llengües vernacles i les llengües clàssiques grega i llatina, primer en el Col·legi Flanginià de la comunitat greco-ortodoxa de Venècia (1713-1719) i després en el *Collegio Veneto* de la Universitat de Pàdua (1719-1721), on es doctorà en Dret canònic i civil.

Col·legi Flanginià i església greco-ortodoxa de Sant Jordi a Venècia, s. XVIII.
Imatge: Wikimedia Commons

² La bibliografia anterior formula valoracions molt diferents i desiguals sobre les propostes lingüístiques de I. Missiódax. K. Sathas (1870, 147-154) les interpreta com una aparent defensa de la introducció del grec vernacular en la *paideia* greco-ortodoxa, però n'observa encertadament l'actitud purista i arcaïtzant de fons. A. E. Megas (1927, 10-22) des de plantejaments anacrònics qualifica Missiódax com a «fervent apologeta de la llengua demòtica». I. Kordatos (1973, 83) subratlla les semblances puristes i arcaïtzants entre I. Missiódax i Adamàndios Koraís. A. Anguelu (1976, LXI-LXII) i K. Dimaràs (2000, 191-196) recalquen que Missiódax s'avança un parell de dècades al vernacularisme de Dimítrios Katartzís. En la mateixa línia P. Kitromilidis (2004, XXIX-XXXII) assimila les propostes lingüístiques de Missiódax a les tesis vernacularistes de Katartzís, però admet les diferències qualitatives entre ambdues. N. Iakovaki (2005, 175-183) subratlla la contribució de Missiódax en el sorgiment d'un nou públic burgès grocoparlant que llegeix llibres escrits en llengua neogrega. P., Mackridge (2009, 87-89) observa encertadament que la llengua escrita per Missiódax és una versió bastant arcaïtzant del grec vernacular, mentre que D. Damaskinós (2008, 113-127), anacrònicament, considera que Katartzís influeix en les propostes lingüístiques de Missiódax.

³ Vegeu Marín Casal 2014.

Ióssipos Missiódax, per contra, tingué un llarg i ardu peregrinatge pels escassos centres educatius de la Rumèlia otomana (ca. 1735-1755), com l'Escola de Salònica, l'Escola Evangèlica d'Esmirna i l'Acadèmia Atoniada del monestir de Vatopedi, al mont Atos, on tingué accés a la conservadora *paideia* greco-ortodoxa ancorada en el grec aticista de la patrística i l'escolasticisme aristotèlic. Només després del seu llarg periple pels Balcans otomans pogué estudiar a la Universitat de Pàdua (1759-1762). La innovació lingüística educativa i cultural que proposa Missiódax presenta una repercussió major, precisament pel context conservador en el qual sorgeix. No obstant això, tampoc no es pot excloure la possibilitat que Missiódax tingués accés a algun dels més de cent-cinquanta manuals manuscrits de Vikéndios Damodós, o bé fins i tot a algun exemplar de la seva *Lògica breu segons Aristòtil i Art retòrica* (Venècia, 1759), publicada precisament el mateix any que el valac arribà a la Sereníssima.⁴

Fins aleshores cap intel·lectual cristià ortodox greco-parlant, súbdit de l'Imperi otomà, no s'havia atrevit a simplificar el grec arcaïtzant o aticista a fi de divulgar i ampliar els estrets marges pels quals circulava el coneixement en els Balcans otomans. Des de l'Edat Mitjana els parlants nadius de llengua grega anomenaven «romaic» (ρωμαϊκά / ρωμαίικα) la seva llengua vernacle, que distingien nominalment del grec antic, que denominaven «hel·lènic» (ελληνικά), independentment de la varietat diacrònica o diafàsica que fos (grec clàssic, grec koiné, grec neotestamentari, grec aticista o grec arcaïtzant).⁵ L'hel·lènic o grec antic (en concret, la koiné neotestamentària i la llengua aticista dels Pares de l'Església) seguia constituint la llengua oficial del Patriarcat Ecumènic de Constantinoble i la llengua vehicular de la *paideia* greco-ortodoxa del *Rûm Millet* de l'Imperi otomà,⁶ sobre la qual els ideòlegs del neohel·lenisme fonamentaran la nova identitat neohel·lènica dels romeus (*i. e.* cristians ortodoxos greco-parlants medievals i moderns), que acaben identificant com hel·lens (*i. e.* grecs pagans antics), atesa l'arqueolatria que florí entre hel·lenistes i filohel·lens en el context del neoclassicisme europeu de la segona meitat del segle XVIII i inicis del XIX. Com subratlla encertadament P. Mackridge (2014, 135), el major llegat de l'anomenada «il·lustració neogrega» és la nova orientació hel·lènica de la identitat nacional i la llengua vernacle dels grecs cristians ortodoxos, o romeus.⁷

Tot seguit examinem en ordre cronològic la proposta lingüística de l'«estil senzill» que Ióssipos Missiódax desgrana progressivament en cadascuna de les seves publicacions.

⁴ A. Anguelu (1976, LXI-LXII) rebutja aquesta possibilitat.

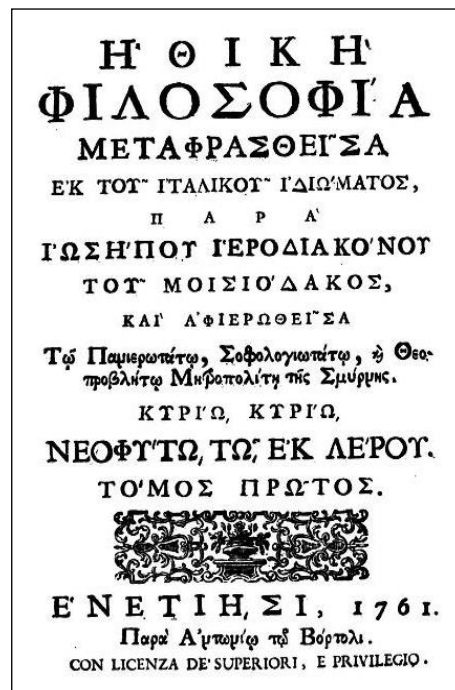
⁵ Aquesta distinció entre llengua romaica i llengua hel·lènica és anàloga a la diferenciació entre «romeus» (Ρωμιοί, grecs cristians ortodoxos medievals i moderns) i «hel·lens» (Έλληνες, grecs pagans antics); vegeu Marín Casal 2021.

⁶ Vegeu Dimaràs 2000, 192.

⁷ Vegeu Marín Casal 2021.

1. *Filosofia moral*, Venècia 1761k «proemi»

El valac manifesta les seves propostes lingüístiques i les seves orientacions ideològiques i culturals ja en el proemi del primer volum de la seva traducció de *La filosofia morale sposta e proposta ai giovani* (Verona 1735) del jesuïta italià Ludovico Antonio Muratori (1672-1750). Missiódax hi confessa (1761, XII-XIV) la seva admiració per la gloriosa Hèl·lade antiga, que identifica no solament amb el *Rûm Millet* otomà o γένος τῶν Ῥωμαίων orthodox, sinó també amb la diàspora de comerciants balcànics cristians orthodoxos greco-parlants radicats a Venècia, Viena, Trieste, Transilvània, etc.⁸ Des de mateix esperit filohel·lènic i en to clerical,⁹ Missiódax (1761, XVI-XX) critica la *paideia* greco-ortodoxa per la seva «indiferència envers l'antiguitat» hel·lènica, i pel seu «odi acèrrim contra tots els moderns»,¹⁰ i proposa com a esmena una orientació occidentalitzant vers les «nacions europees» i l'«Europa acutal», que «també supera en saviesa fins i tot l'antiga Hèl·lade».¹¹

Filosofia moral de L. A. Muratori,
traducció de Missiódax, vol. I.
Venècia, 1761.
Imatge: faretra.info

Després del seu al·legat a favor de la modernització i l'occidentalització de la *paideia* greco-ortodoxa del *Rûm Millet* otomà, Missiódax (1761, XXII) presenta la seva traducció de *La filosofia morale* de L. A. Muratori i justifica l'elecció d'aquesta obra,¹² que defineix com «una guia comuna per a tothom, llibre de capçalera per a tot el poble, capaç de servir tant als savis com als il·letrats», tot precisant el públic lector al qual es dirigeix: «governants, particulars, rics, pobres, ancians, joves, clergues, llecs».¹³ Precisament aquesta àmplia difusió que persegueix el valac amb la seva traducció el porta a adoptar un registre lingüístic més assequible que no el grec aticista que anomena «estil senzill». Missiódax (1761, XIII) argumenta la seva elecció en els següents termes:

⁸ Vegeu Kitromilidis 2004, 323-325. Sorpren la rotunditat del testimoni de Missiódax (1761, XVIII): «jo he estat en moltíssims llocs de l'Hèl·lade i sé de què parlo».

⁹ Missiódax (1761, XV) ho expressa explícitament: «I un cop d'ull a uns dispendis tan excessius, o dit més planerament «ofrenes». ¿Quantes esglésies noves es construeixen sense cap necessitat? ¿Quantes més sobreixen d'oobjectes sagrats d'or i plata? [...] ¿Que potser —em pregunto— no interessaria més que els sagrats temples s'ornessin amb una part i amb l'altra es construïssin escoles, que poguessin engalanar les esglésies amb sacerdots savis, intel·lectuals experts i predicadors dignes, i els països amb nous nobles i homes cultivats?»; vegeu Kitromilidis 2004, 329.

¹⁰ Tanmateix, Missiódax (1761, XV) qualifica els seus coetanis Evgénios Vúlgaris i Nikiforos Theotokis de «renovadors de l'antiga noblesa hel·lènica»; vegeu Kitromilidis 2004, 326.

¹¹ Vegeu Kitromilidis 2004, 327-328, 330-331.

¹² Vegeu Kitromilidis 2004, 331-332, i Rotolo 1965, 60-65.

¹³ Missiódax 1761, XXIX; vegeu Kitromilidis 2004, 332.

Fou necessari que jo concebés per endavant també en quin estil havia de traduir l'obra, si en l'hel·lènic (i. e. grec aticista) o en el comú. El primer m'era fàcil i habitual, però d'aquesta forma en sortiren perjudicats els més senzills, i això tampoc no ho hauria permès el meu afany. El segon, per contra, sí que em semblava més apropiat, però per la seva pobresa inherent també em semblava una empresa completament inabordable. Malgrat tot, vaig decidir anteposar el benefici comú i no escatimar esforços. Vaig emprendre, doncs, la traducció en l'estil senzill.¹⁴

La proposta lingüística de Missiódax es fonamenta en el seu propòsit de divulgar la cultura i el coneixement, i d'ampliar els estrets marges de difusió de la conservadora *paideia* greco-ortodoxa a través del major abast social que adquireix la impremta en el mercat editorial neogrec del segle XVIII. El valac es dirigeix ara a un nou públic lector, la incipient burgesia balcànica de cristians ortodoxos greco-parlants dispersa per Transilvània, Venècia i els principals nusos comercials de l'Imperi austríac (Viena, Trieste, etc.). Aquests nous lectors no comprenen les subtileteses del grec aticista, però frisen per adquirir nous coneixements a través d'un registre lingüístic més proper al grec vernacle.¹⁵ No obstant això, tal com precisa Missiódax (1761, XXIX), la condició *sine qua non* per a la lectura i comprensió de l'«estil senzill» és «entendre en certa mesura la llengua grega antiga».¹⁶ En realitat, el registre lingüístic que proposa el valac constitueix una simplificació, fonamentalment, de la sintaxi i el lèxic, que s'aproximen més als usos del grec vernacle; però la fonètica i la morfologia de l'«estil senzill» de Missiódax són íntegrament antigues i arcaïtzants.

Missiódax mateix (1761, XV) reconeix que també d'altres han usat abans el grec vernacle en les seves obres historiogràfiques i homilètiques, però en rebutja l'exemple perquè el considera inapropiat per als seus propòsits,¹⁷ així com també desaprova l'ús del grec vernacle col·loquial, que defineix com «estil mig bàrbar» pel gran nombre de préstecs lèxics procedents de la *Sprachbund* balcànica constituïda per totes les llengües balcàniques, amb les quals el grec conviu en compartir-hi territoris i parlants (turc, albanès, italià, romanès, búlgar, judeo-espanyol, eslau-macedoni).¹⁸ En aquest sentit, Missiódax mateix (1761, XXVI-XXVII) precisa l'existència de diferents dialectes neogrecs que conviuen amb altres llengües en els diferents territoris grecòfons de la Rumèlia otomana:

Cada regió hel·lènica [*i. e.* grecòfona] es nodreix de l'idioma de la nació que predomina. El constantinopolità parla turc, l'epirota albanès, l'heptanesiota italià, i a mesura que qualsevol altra comunitat d'hel·lens [*i. e.* grecoparlants] adopta en préstec paraules estrangeres i les acomoda al seu dialecte local, es considera com una mena d'amaniment, com un saler en la parla.¹⁹

¹⁴ Missiódax 1761, XXIX; vegeu Kitromilidis 2004, 332.

¹⁵ Vegeu Iakovaki 2005, 175-183.

¹⁶ Vegeu Kitromilidis 2004, 332.

¹⁷ Vegeu Kitromilidis 2004, 333. Missiódax al·ludeix a cròniques neogregues redactades entre els segles XV i XVII, i als sermons de Franguiskos Skufos (1644-1697) i Ilias Miniatis (1669-1714).

¹⁸ Missiódax 1761, XXIII-XXIV; vegeu Kitromilidis 2004, 333.

¹⁹ Vegeu Kitromilidis 2004, 335-336.

L'intel·lectual aromanès era plenament conscient de la situació de plurilingüisme i de fragmentació dialectal del grec vernacle a mitjan segle XVIII. Anys més tard, a propòsit dels dialectes literaris arcaics grecs, Missiódax (1761, 123-124) demostra ser un observador agut de la llengua, que s'adona de la transcendència del contacte entre llengües com a factor crucial en el canvi lingüístic.²⁰ Tanmateix, crida molt l'atenció que Missiódax no es refereixi mai a la seva llengua nadiua romanesa o aromanès, parlada a la seva vila natal o a Bucarest i Iasi, on ensenyà i visqué.²¹ Probablement no ho feu per temor que se li retragués que el grec no era la seva llengua materna, tal com feu, anys més tard, P. Kodrikàs (1818, XXV), que l'acusà que el seu oïda no «estava acostumat a l'harmonia del dialecte dels nous hel·lens».

Precisament aquest purisme lingüístic hel·lènic és un dels trets distintius de l'«estil senzill» de Missiódax, juntament amb l'encunyació de neologismes. Per més que la proposta del valac pogués semblar innovadora, Missiódax (1761, XXVI) comparteix els mateixos prejudicis lingüístics de la *paideia* greco-ortodoxa, que consideraven el contacte lingüístic com a contaminació d'una imaginada puresa o «noblesa» lingüística:

Afegeixo encara que de vegades m'he vist obligat, per la necessitat, l'eloqüència o l'èmfasi exigít, a crear noves paraules; que he prescindit d'algunes de les normes de la gramàtica per tal de facilitar d'alguna manera l'estil o per a no corrompre'n les particularitats pròpies; que moltes de les paraules que no tenien per mare l'hel·lènic [*i. e.* el grec clàssic], les he rebutjades com tantes altres que n'obscurixen la noblesa de la dicció.²²

Una de les innovacions de la proposta de Missiódax (1761, xv) que crida més l'atenció és la introducció dels signes de puntuació aliens a la secular tradició (orto)gràfica grega: els dos punts (:), el signe d'interrogació (?) i el d'exclamació (!).²³ A mitjan segle XVIII ja resulta patent la influència que exerceixen els usos (orto)gràfics de l'abecedari llatí sobre l'alfabet grec. Més endavant, Missiódax (1761, XXVI), en descriure les qualitats de l'«estil senzill», en lloa l'expressivitat i l'eloqüència, però en critica l'escassetat en lèxic abstracte, científic i filosòfic. N'assenyala també el «parentiu» amb el grec aticista i desdenya novament la introducció d'estrangerismes lèxics.

Afegeixo encara que, amb l'excusa de la traducció, he observat les particularitats pròpies de l'estil comú. Aquest estil m'ha semblat en ell mateix intens, expressiu, eloqüent, però així mateix completament escàs; i la seva escassetat, si no m'equivoco, no emana sinó del descuit i del desdeny. Els uns, perquè el desdenyen, recorren a l'hel·lènic [*i. e.* grec aticista], i els altres, perquè el descuiden, escriuen com poden. M'ha semblat que té un parentiu molt estret amb l'hel·lènic [*i. e.* grec aticista] i que no és susceptible de

²⁰ Vegeu Karafil·lis 1998, 104-105.

²¹ Vegeu Sigalas 2004, 120.

²² Vegeu Kitromilidis 2004, 334-335.

²³ Vegeu Kitromilidis 2004, 334.

mestissatge amb altres idiomes; i si de vegades pot semblar lleig, tanmateix, la seva lletjor no es deu sinó a la introducció de paraules estrangeres.²⁴

Tot i la seva «escassetat» i la seva «lletjor», el valac proposa l'«estil senzill» com a registre lingüístic escrit més adequat per als seus propòsits divulgatius i educatius. No obstant això, Missiódax (1761, XXVII) proposa la seva «correcció» del grec vernacle a partir del lèxic i la morfologia del grec aticista:

Aleshores, ¿si l'estil està adulterat i barbaritzat, podrà ser mai concretat? M'ha semblat que si es corregeix pot resultar una llengua completíssima, apta per a qualsevol matèria i digna de ser comparada amb els idiomes més eloqüents d'Europa. Pel qu fa a la correcció, jo diria que és un tractat facilísim. Basta que tingui per mare l'hel·lènic [*i. e.* grec aticista], es a dir, aquella deu cabalosa dels dons verbals, de la qual pot agafar en préstec tot el que necessiti.²⁵

Aquesta correcció, segons l'intel·lectual valac, és una labor dels professors de gramàtica (del grec clàssic), però també requereix la participació dels mestres clergues i dels «notables», els quals, segons ell, tenen l'obligació d'«usar un estil més elevat que no el corrent». Les paraules de Missiódax (1761, XXVII) no solament anuncien les teories de depuració i correcció lingüístiques d'Adamàndios Koraís (1748-1833), sinó també les implicacions ideològiques que, anys més tard, tractarà l'atenès Panagiotis Kodrikàs (1818). Aquestes observacions en torn de les diferències diafàsiques i diastràtiques de la llengua en funció del nivell sociocultural dels seus parlants resulten, no cal dir-ho, molt innovadores per al seu temps, i evidencien una gran perspicàcia i sentit de l'observació per part del valac davant del fenomen lingüístic. Sigui com sigui, la correcció de l'«estil senzill» a partir de la gramàtica i del lèxic del grec aticista no solament persegueix com a objectiu últim la legitimació del conreu escrit d'un registre lingüístic vernacularitzant més assequible que no el grec aticista o arcaïtzant, sinó també la difusió del coneixement del propi grec clàssic o aticista.²⁶

Missiódax conclou (1761, XXVII-XXVIII) el seu al·legat a favor del conreu de l'«estil comú» amb la demanda de redactar una gramàtica «que l'articuli i l'estructuri», i amb la convocatòria pública, dirigida fonamentalment a la diàspora de comerciants greco-ortodoxos establerts a Pest, Trieste, Viena i Transilvània, per contribuir a sufragar els costos de publicació de l'esmentada gramàtica, per a l'elaboració de la qual es proposa ell mateix.²⁷ Per a Iakovaki (2005, 176) el proemi de Missiódax (1761) constitueix no solament la primera convocatòria pública per a la normalització i l'estandardització gramatical i lèxica de la llengua neogrega vernacle, sinó també «la defensa pública més antiga a fafor de la llengua grega vernacle». Tanmateix, el primer intent conscient i deliberat de legitimar el conreu escrit de la llengua neogrega vernacle remunta a la traducció neogrega

²⁴ Vegeu Kitromilidis 2004, 335.

²⁵ Vegeu Kitromilidis 2004, 336.

²⁶ Vegeu Kitromilidis 2004, 336.

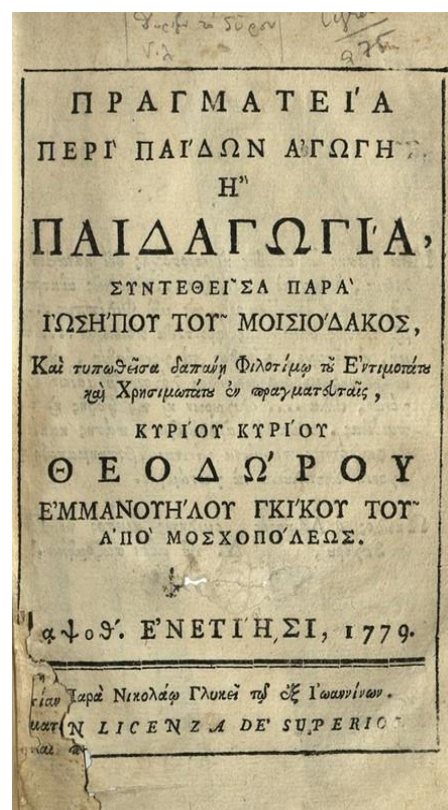
²⁷ Vegeu Kitromilidis 2004, 335-337.

per **Nikólaos Sofianós** (1544) del breu tractat educatiu antic *Περὶ παιδων ἀγωγῆς* (*De liberis educandis*) de Plutarc (ca. 50 – ca. 120), que Missiódax desconeixia completament.

Després de la seva proposta a favor del conreu i la «correcció» de l'«estil comú», el valac reprèn el seu discurs ideològic filohel·lènic tot invocant les glòries dels antics hel·lens, per tal de facilitar la recepció de l'ideari il·lustrat occidental i, d'aquesta manera, alleugerir el pes del jou dels sobirans otomans. En aquest sentit, resulta molt interessant com Missiódax mateix (1761, XXX) insinua un eventual canvi en el règim polític de l'Imperi otomà: «tampoc nosaltres no ens preocupem per transformar o corregir el sistema d'Estat». Aquestes paraules preludien, no cal dir-ho, l'irredemptisme neohel·lènic concebut pel seu deixeble Rigas de Velesino (1757-1798),²⁸ també d'origen aromanès com Missiódax mateix.

2. *Pedagogia*, Venècia 1779

Missiódax escriu la seva segona publicació, *Tractat sobre l'educació dels infants o Pedagogia* (Venècia, 1779), en una varietat lingüística molt semblant a la de la seva traducció de la *Filosofia moral* (Venècia, 1761), si bé lleument més arcaïtzant. En aquest cas Missiódax no s'atura en cap moment a justificar la seva elecció lingüística, i tampoc no es refereix en absolut a les «normes» gramaticals, que en el proemi de la *Filosofia moral* havia anunciat que esbossaria per al l'«estil senzill». Amb tot gairebé una tercera part de l'obra està dedicada a l'ensenyament de la gramàtica i la llengua grega clàssica i aticista, i aquesta constitueix precisament l'aportació més genuïnament original del valac. En ella proposa un nou model d'ensenyament del grec clàssic i aticista basat en una metodologia més senzilla, productiva i estimulant per a l'alumne. Al llarg de les seves pàgines trobem interessants consideracions no solament sobre l'ensenyament de la gramàtica, sinó sobre el fenomen de la llengua en general i del grec en particular. Des del començament, Missiódax (1779, 108-109) critica com resulten estèrils i improductius els mètodes tradicionals i habituals de l'ensenyament de la gramàtica del grec clàssic en l'educació greco-ortodoxa dels Balcans otomans, a l'ensems que adverteix de la imperiosa necessitat de reformar-los.²⁹

Ióssipos Missiódax, *Pedagogia*. Venècia, 1779.

Imatge: greek-language.gr

Missiódax (1779, 138-139) critica durament el mètode didàctic bizantí de la *paideia* greco-ortodoxa de l'àmbit otomà, que consistia en la repetició d'innombrables llistes de sinònims

²⁸ Vegeu López Villalba 2003.

²⁹ Vegeu Karafil·lis 1998, 91-92, i Megas 1927, 14.

a l'hora d'explicar el significat d'una paraula; en comptes d'això, proposa una explicació concisa «paraula per paraula» o per mitjà d'una breu perífrasi aclaridora.³⁰ Trobarem aquesta mateixa crítica, anys més tard, en altres intel·lectuals vernacularistes, com el constntinopolità **Dimítrios Katartzís** (ca. 1730-1823), en el seu *Assaig sobre l'educació dels infants romeus i valacs* (1783),³¹ i el citereu **Ioannis Vilaràs** (1771-1823), el qual, anys després, arremetrà contra els mètodes d'ensenyament dels mestres de gramàtica grega clàssica, als quals retreu l'ínfim conreu escrit del grec vernacle.³²

A desgrat de les crítiques metodològiques contra l'arcaïsm lingüístic, Missiódax (1779, 139-140) evidencia una actitud purista en el maneig del lèxic, en postular l'ús exclusiu de termes i vocables d'etimologia hel·lènica (*i. e.* aticista) i l'exclusió de qualsevol estrangerisme lèxic, fins i tot dels llatínismes tardo-antics i medievals:

En segon lloc, crec que l'explicació sempre s'ha de fer amb paraules que brollin de la font de l'hel·lènic [*i. e.* grec aticista]. Paraules turques, italianes, moldaves [*i. e.* aromanes o romaneses] i totes les altres estrangeres que són d'ús comú, però que tanmateix obscureixen l'eloqüència de l'estil senzill i n'entorpeixen el desenvolupament, no s'han de dir, si no és tan sols que les paraules de l'explicació no semblin intel·ligibles. Jo em sento incòmode cada vegada que sento dir, fins i tots quan parla la gent cultivada, τάρτζι [turc, *tartzí*, «comportament»]³³, τεκανδράν [turc, *tekandran*, «des de sempre»], χάλε [turc, *khale*, «a l'acte»], γκότζι [turc, *gōç*, «migració»],³⁴ βάρζα [romanès, *varza*, «col»], τζούπρα [albanès, *tšuprë*, «filla»], κουβένδα [aromanès, *cuvenda* «xerrada»],³⁵ μπόζα, «núvia»,³⁶ com si de debò no fossin capaços de dir έθος (*ethos*, «comportament»), απ' αρχής (*ap' arkhís*, «des del començament»), ενεργεία (*energia*, «a l'acte»), μετοίκησιν (*metikissín*, «migració»), λάχανον (*lākhanon*, «col»), κόρην (*korin*, «filla»), ομιλίαν (*omilian*, «conversa»), νύμφην (*nímfin*, «núvia»). ¿D'on prové aquesta seva parla repugnant i realment mig bàrbara? No d'altre lloc que de l'estil senzill descurat, crec, en el qual els mestres els han impartit lliçons.³⁷

Així mateix, quan recomana el mètode de la paràfrasi per interpretar textos grecs clàssics i aticistes, Missiódax (1779, 149-150) subratlla que l'alumne ha d'evitar l'ús no solament de barbarismes, sinó també de solecismes i d'expressions impròpies del grec clàssic i aticista.³⁸ D'altra banda, Missiódax (1779, 128, 130-131) proposa una reforma del cànon d'autors gramàtics estudiats a les escoles, en la qual prescidneix de la gramàtica grega clàssica de

³⁰ Vegeu Karafil·lis 1998, 116-117; Sathas 1870, 147-148; Megas 1927, 15-16.

³¹ Vegeu Dimaràs 1970, 31.

³² Vegeu Andriomenos 1995, 136.

³³ Tsakiridu (2007, 108) documenta aquest turquisme en la *mismayía* o antologia de poemes manuscrita *Melpòmene* (1818) del fanariota Nikiforos Kanduniaris.

³⁴ Vegeu Vizàndios 1835, 327.

³⁵ Llatínisme tardà (llatí *conuentus*, «reunió») difós entre força llengües balcàniques: albanès *kuvënt*, «conversa» (*kuvëndë*, «assemblea», *kuvëndonj*, «parlamentar») romanès *cuvânt*, «paraula», aromanès *cuvenda*, «paraula», «conversa» (*cuvintedzu*, «conversar»), neogrec κουβέντα, «conversa» (κουβεντιάζω, «conversar»).

³⁶ No s'ha de confondre amb μποζάς (*bozàs*, turc *boza*, romanès *braga*), que designa una beguda agredolça de baix contingut alcohòlic, feta a base de blat o mill fermentat, típica dels Balcans.

³⁷ Vegeu Karafil·lis 1998, 116-117, Sathas 1870, 147-148, i Megas 1927, 15-16.

³⁸ Vegeu Karafil·lis 1998, 124-130.

Manuel Crisoloras (ca. 1340-1415) per la dificultat que comprta, i en lloc seu proposa usar l'«estil senzill» i llegir i comentar una sèrie de texots i d'autors de dificultat gradual que s'adeqüin millor a la capacitat cognoscitiva dels alumnes: Isop, Lluçia de Samòsata, Herodià, Xenofont, Demòstenes i Tucídides.³⁹ Curiosament el valac no inclou en el seu cànon cap text ni autor de la literatura patristica, com Gregori de Nazianz o Joan Crisòstom, que tan sovint s'estudiaven a les escoles greco-ortodoxes de l'Imperi otomà. Missiódax (1779, 135) ho justifica per l'aticisme artificios i «forçat» del seu grec aticista:

Les normes innombrables [...] generalment són pròpies d'un estil forçat, i els Pares tampoc no dominen l'hel·lènic [*i. e.* grec clàssic] de forma oral, sinó més aviat escriptural, és a dir, emmotllen la seva parla al caràcter de l'escriptura. ¿Quina exactitud de l'hel·lenisms [*i. e.* grec clàssic] pot arribar a fructificar en un alumne jove, quan ell aprèn l'hel·lènic [*i. e.* grec clàssic] escrit en estils forçats o tan desviats [...] de la seva veritable i real exactitud?⁴⁰

Tot i el purisme arcaïtzant que preconitza en el maneig del lèxic i que executa en els seus escrits, Missiódax (1779, 134) també censura l'ús redundant i improductiu de l'arcaisme lingüístic que practiquen alguns pedants «ridículs» per fer mera ostentació dels seus coneixements de grec clàssic;⁴¹ Missiódax (1779, 157-158) fins i tot qualifica d'«inútil» i «perjudicial» la intensa formació en grec clàssic i aticista que rebia l'elit fanariota i moldavo-valaca, perquè, al sen entendre, els privava de la formació en altres disciplines més convenients.⁴² En un altre lloc, Missiódax (1779, 157-158) recomana ferventment als cristians ortodoxos del *Rûm Millet* otomà que aprenguin turc, italià, francès i «bon hel·lènic senzill»:

La necessitat del nostre públic requereix, amb tot, [...] [saber] un bon turc, perquè és l'idioma dels nostres sobirans, un bon italià o francès, perquè són els idiomes actuals més predominants a Europa, un bon hel·lènic senzill, perquè és el nostre idioma parlat actualment, per mitjà del qual [...] en el seu moment pronunciaran discursos, jutjaran i expressaran entre els seus connacionals qualsevol necessitat, qualsevol mercè.⁴³

El valac anomena «hel·lènic senzill» (ἀπλᾶ ἑλληνικά) el grec vernacle que, des de feia segles, era anomenat *romaïc* (ρωμαϊκά, ρωμαίικα) pels seus propis parlants. El seu contemporani Dimítrios Katartzís precisarà aquesta distinció categòrica entre l'hel·lènic (*i. e.* grec clàssic o aticista) i el *romaïc* (*i. e.* grec vernacle) al llarg dels assaigs que va redactar en la següent dècada (1783-1789), tot seguint també la distinció categòrica entre els antic hel·lens pagans (Ἕλληνες) i els moderns romeus cristians ortodoxos (Ρωμιοί). L'orientació identitària hel·lenitzant de Missiódax és molt clara: identifica com a hel·lens (Ἕλληνες) no solament els romeus (Ρωμαῖοι / Ρωμιοί), sinó tots els cristians ortodoxos grecoparlants del *Rûm Millet* otomà, independentment del seu origen ètnic. Així, la identitat hel·lènica, per a

³⁹ Vegeu Karafil·lis 1998, 100, 110-111, i Megas 1927, 15.

⁴⁰ Vegeu Karafil·lis 1998, 114.

⁴¹ Vegeu Karafil·lis 1998, 113.

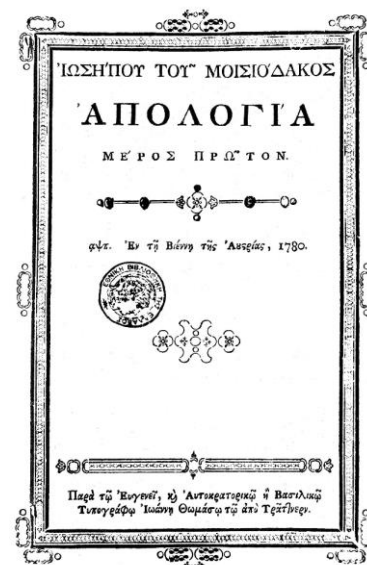
⁴² Vegeu Karafil·lis 1998, 130.

⁴³ Vegeu Karafil·lis 1998, 130.

Missiódax, és una qüestió ideològica, cultural, lingüística i religiosa, però en cap cas ètnica. En aquest aspecte es fa molt evident la petjada de Missiódax sobre la ideologia irredemptista de Rigas de Velesino. Per a ambdós, tots els integrants del *Rûm Millet* otomà són hel·lens, en tant que són cristians ortodoxos, parlen i es comuniquen en grec vernacle o *romaic* i comparteixen la mateixa cultura expressada i desenvolupada en grec clàssic-aticista o *hel·lènic*.

3. *Apologia*, Viena 1780

Una de les innovacions que Missiódax promogué a l'Acadèmia Principesca (Αυθεντική Ακαδημία / Academia Domnească) d'Iasi, quan a la tardor de 1765 n'assumí la direcció a petició del voivoda fanariota de Moldàvia, Gregorie III Ghica (1724-1779),⁴⁴ a més de l'ensenyament de les ciències empíriques, fou la d'usar una varietat lingüística vernacularitzant en comptes de l'*hel·lènic* o grec aticista. Per aquest motiu els cenacles més conservadors d'Iasi acusaren el valac d'impartir les seves lliçons de filosofia en «estil senzill» perquè no entenia l'intricat grec aticista en què està escrita la *Lògica compilada d'antics i moderns* (Leipzig, 1766) del seu mestre Evgénios Vúlgaris.⁴⁵ Aquesta fou una de les acusacions de les quals Missiódax es defensà en la seva *Apologia* (Viena, 1780):

I. Missiódax, *Apologia*. Viena 1780.
Imatge: mnimesellinismou.com

Vet aquí, no obstant això, una obra que és tan insòlita com inusual i la publicació de la qual es degué a una causa apressant. Jo, després d'haver acordat amb els dirigents de l'escola d'Iasi que impartiria en aquesta escola les ciències que considerés més profitoses, i, a més, que ho faria en l'estil [*i. e.* varietat lingüística] que considerés més eficaç, em vaig proposar impartir les unes i les altres en l'estil senzill. La malaltissa verborrea, una calamitat inherent a les nostres escoles i per excel·lència als gramàtics, feu públic i convencé tot publicant que, primer, les meves lliçons són per a botiguers; segon, que escric, ensenyo en l'estil senzill perquè no entenc l'*hel·lènic* [*i. e.* grec aticista]; i tercer, que no imparteixo en les meves classes la *Lògica* de l'ínclit Evgénios [Vúlgaris] perquè així mateix tampoc no l'entenc. Jo reconec francament —i no m'avergonyeixo en absolut de fer-ho— que no sóc rigorós ni en les ciències ni en el l'*hel·lenisme* [*i. e.* aticisme] mateix. Tota ciència requereix una vida sencera i l'*hel·lenisme* [*i. e.* aticisme] en requereix potser fins i tot dues. Tanmateix, crec, com qualsevol altre que filosofi, vaig decidir dedicar-me a moltes ciències i, com que trobo més eficaç l'estil senzill, segons acabo de dir, vaig decidir descuidar una mica l'*hel·lènic* [*i. e.* grec aticista]. No obstant això, jo que reconec

⁴⁴ D'origen albanès (Epir), fou dragoman de la flota i Gran dragoman abans de ser anomenat per la Sublim Porta voivoda de Moldàvia (1764-1767, 1774-1777) i Valàquia (1768-1769).

⁴⁵ Sobre la vida i la trajectòria intel·lectual d'Evgénios Vúlgaris, vegeu Marín Casal 2024c.

d'aquesta manera la meua falta, tampoc no sóc tan desgraciat que no compregui la Lògica de l'índit Evgénios [Vúlgaris] o que no escrigui en estil hel·lènic [*i. e.* grec àtic].⁴⁶

Tal difamació al·ludia implícitament al fet que el seu origen ètnic valac [*i. e.* aromanès] li impedia dominar les subtils del grec clàssic i de l'aticisme. Formularà explícitament aquesta mateixa idea, mig segle més endavant, l'atenès Panagiotis Kodricàs (1818, XXV), que conegué personalment Missiódax durant la seva estada a Bucarest com a secretari personal del voivoda fanariota de Valàquia Mikhaïl Sutsos (1730-1803):⁴⁷

L'home era certament erudit, coneixedor de molts idiomes estrangers i excel·lentment versat en el cicle de les ciències de les acadèmies de l'Occident europeu. Però pel que fa a la nació hel·lènica [*i. e.* grega], era estranger de naixement i, consegüentment, aliè a la llet de l'educació hel·lènica [*i. e.* grega]. Per a ell la llengua hel·lènica [*i. e.* grega] era aprehensible per l'estudi i la tenacitat, però no natural en l'hàbit i l'ús des de la infantesa. La seva visió i la seva ment estaven exercitades en la lectura dels autors antics. La seva oïda, tanmateix, no estava acostumada a l'harmonia de l'idioma dels hel·lens [*i. e.* grecs] moderns.⁴⁸

En contraposició a les orientacions identitàries de Missiódax, en les quals els hel·lens són tots els cristians ortodoxos grecoparlants del *Rûm Millet* otomà, Kodricàs introdueix un element ètnic diferenciador restrictiu. Per a l'atenès els hel·lens moderns són aquells que tenen el grec vernacle com a llengua nadiua.

La part restant de l'*Apologia* no tracta sobre la llengua, tret de quan preconitza que el docent ha d'adequar-se en tot moment a la competència cognoscitiva i lingüística de l'alumne.⁴⁹ La defensa de l'ús de l'«estil senzill» amb fins didàctics la posposa a la segona part de la seva *Apologia*, que no es publicà mai, i encara avui dia desconexem el parador del manuscrit que el valac probablement devia tenir preparat per a la impremta, si considerem la seguretat i certesa amb què el valac es refereix a la seva futura publicació.⁵⁰ No obstant això, en el pròleg de la seva *Apologia*, Missiódax adverteix als lectors de l'estil «elevat» que usa, i que és requisit previ per a comprendre el llibre conèixer mínimament el grec clàssic o aticista.⁵¹

4. Teoria de la Geografia, Viena 1781

En el pròleg de la seva següent publicació, *Teoria de la Geografia* (Viena, 1781), Missiódax prossegueix el seu al·legat en favor de la defensa de l'«estil senzill». Partint del principi rector de l'exposició didàctica de la claredat («tota ciència resulta clara, quan l'escriptor

⁴⁶ Vegeu Anguelu 1976, 3.

⁴⁷ Sutsos ocupà diferents càrrecs a la cancelleria otomana fins que fou nomenat Gran dragoman (1782-1783) i després voivoda de Valàquia (1783-1786, 1791-1793 i 1801-1802) i de Moldàvia (1793-1795).

⁴⁸ Vegeu *Erudit Hermes* 1819, 577; Anguelu 1998, 561; i Kitromilidis 1004, 103-106.

⁴⁹ Vegeu Anguelu 1976, 32.

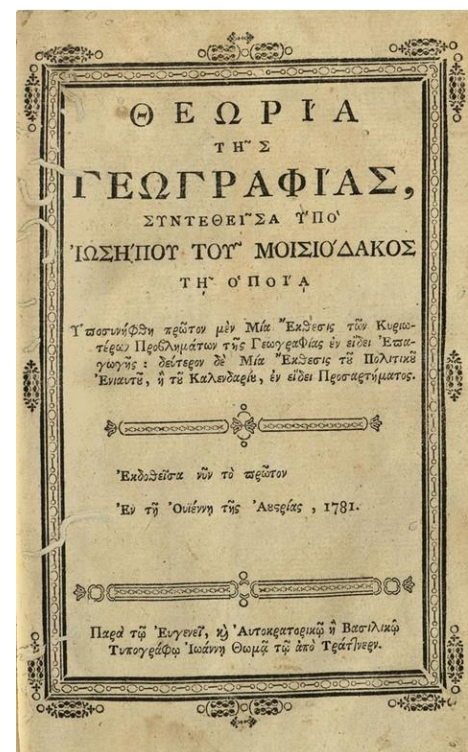
⁵⁰ Vegeu Anguelu 1976, 4.

⁵¹ Vegeu Anguelu 1976, 5.

que escriu sobre ella desitja ser clar»⁵²), l'autor (1781, X-XI) esgrimeix que l'ús de la «llengua corrent» o de l'«idioma comú» contribueix a una claredat expositiva i a una intel·ligibilitat majors que no el de l'*hel·lènic* o grec clàssic o aticista:

Jo, per les raons que infereixo, vaig decidir confeccionar el present escrit en estil senzill, tot conservant sempre els termes concrets de les coses que estaven en ús entre els antics i tot adequant sempre l'estil senzill de la forma digna o, si més no, més convenient a la matèria tractada. Tres són les raons fonamentals que m'han impulsat a triar l'estil senzill en comptes de l'*hel·lènic*. Primer, perquè la claredat adquireix major intensitat sempre que les coses s'exposen de forma senzilla; segon, perquè les coses, si s'exposen de forma senzilla, són comprensibles fins i tot per aquells que no hagin tocat la gramàtica [grega clàssica]; i tercer, perquè al capdavant és bo que fins i tot els grecs mateixos [*i. e.* grecoparlants] escriguin sobre les ciències o fins i tot sobre altres coses en la seva llengua corrent, en el seu idioma comú [...] La veritat, que és l'objecte en si de tota ciència independentment de com se la guarneixi, és a dir, s'expressi, s'ha de considerar bona sempre i quan aquesta veritat es guarneixi de tal forma que sigui visible per a tothom, és a dir, expressada amb paraules corrents, per tal que sigui intel·ligible per tothom; no obstant això, hauria de considerar-se encara millor si se la guarnís així. ¿Què s'hi guanya amb aquelles expressions textuais intricades, ja antiquades, que obstaculitzen la bona percepció de la veritat com si fossin màscares que cobreixen totalment la cara, o en les que la veritat sembla oculta, com l'or que s'oculta en els metalls.⁵³

L'argumentació del valac constitueix una proposta lingüística i educativa i cultural modernitzadora de la *paideia* greco-ortodoxa del *Rûm Millet* otomà, amb la qual pretén obrir noves vies de divulgació del coneixement i la ciència entre el públic lector grecoparlant de l'Orient otomà. A través de l'«estil senzill» proposa una ampliació del radi de difusió del llibre científic escrit en llengua grega, tot dirigint-lo a un públic lector que ultrapassava els estrets marges de la jerarquia eclesiàstica ortodoxa i de l'elit fanariota. Abans de la proposta de modernització educativa i lingüística de Missiódax, hi hagué predecessors, com **Nikólaos Sofianós** (1500-ca. 1550) o **Vikéndios Damodós** (1700-1754), que postularen el grec vernacle com a llengua vehicular de la cultura,⁵⁴ o el primer manual d'epistolografia en grec vernacle, *Epistolari* (Venècia, 1757), d'**Spirídon Mílias** (1705-1770), al qual es referix Missiódax mateix (1761, XXVIII).⁵⁵

I. Missiódax, *Teoria de la geografia*. Viena 1780.
Imatge: onassislbrary.gr

⁵² Vegeu Missiódax 1781, IX; Kitromilidis 2004, 360-361.

⁵³ Vegeu Kitromilidis 2004, 361-362.

⁵⁴ Vegeu Marín Casal 2014, 2024, 162-169, 203-228.

⁵⁵ Vegeu Iakovaki 2005, 180.

A diferència d'aquests, Missiódax es forma en la conservadora *paideia* greco-ortodoxa del *Rûm Millet* otomà i, tot i que culmina la seva formació acadèmica a la Universitat de Pàdua, la seva proposta educativa i cultural pertany a un àmbit sociocultural i geopolític molt diferent del de Venècia i les seves colònies insulars. No obstant això, igual que els seus predecessors, Missiódax (1781, X-XI) proposa imitar els models educatius i culturals occidentals que codifiquen les ciències i divulguen el coneixement i la cultura en les llengües vernacles que havien aconseguit la seva emancipació del llatí clàssic ja feia temps.⁵⁶ La substitució del llatí per les llengües vernacles coma llengües vehiculars de l'ensenyament i la cultura és un procés lent que comença a la Baixa Edat Mitjana, s'estén amb la difusió del llibre imprès en llengua vernacle, i culmina al llarg del segle XVIII, en el qual es registra un descens progressiu de la publicació de llibres escrits en llatí.⁵⁷

Tot prosseguint la seva argumentació a favor de les llengües vernacles, Missiódax (1781, XI-XII) respon a la severa reprovació que havia formulat el seu antic mestre Evgénios Vúlgaris (176, 49) contra el «filosofar en llengua vulgar».⁵⁸

L'índit Evgénios [Vúlgaris], en el paràgraf I del seu primer preàmbul, diu que cal censurar amb ahucs els libels que s'ufanen de filosofar en llengua vulgar [*i. e.* vernacle]: ¿per què? Perquè, diu una mica més avall, els que s'esmussen amb parauletes filosòfiques confeccionades en estil vulgar filosofen amb ignorància i es tornen insolentment necis. Vet aquí una asseveració que òbviamment s'oposa als termes de la dialèctica. S'ha de considerar que filosofen amb ignorància i es tornen insolentment necis tots aquells que o bé no participen de la filosofia però la cultiven de manera precipitada, o bé en participen en certa mesura però la deformen per fer ostentació; però no aquells que en rastregen amb precisió les petjades i escriuen sobre ella en registres vulgars [*i. e.* vernacles], perquè la veritat és senzillament comuna a tots els homes, de manera que també ho és a tots els idiomes; i no està en absolut lligada a un idioma únic i exclusiu, l'hel·lènic [*i. e.* grec clàssic o aticista]. El gran home, en comptes d'ahucar, hauria de recomanar millor el nostre estil senzill, tot definint-li els termes segons els quals s'ha de regular, i no menysprear-lo, així com tampoc no és menyspreable aquella llengua escita [*i. e.* el rus] que precisament ara ha escoltat amb tanta atenció.⁵⁹

La resposta de Missiódax —de clara índole gnoseològica— sobre la relació entre el coneixement i la llengua en realitat constitueix la culminació de la crítica que ja havia adreçat a Vúlgaris en la seva *Apologia* (Viena, 1780) sobre la prevalença de la lògica i la metafísica com a coneixements supremes i superiors a les ciències matemàtiques i físiques del món sensible.⁶⁰ Per més que la postura de Missiódax pugui semblar relativament «vernacularista», en la mesura que qüestiona l'elitisme lingüístic i intel·lectual de Vúlgaris, en realitat el valac manté i perpetua les mateixes actituds puristes de la tradició lingüística aticista i arcaïtzant. Així (1781, XII-XIII), estableix com a premisses per al conreu escrit de l'«estil senzill» l'exclusió de vocables que no procedeixin del grec clàssic i el coneixement

⁵⁶ Vegeu Kitromilidis 2004, 361-363.

⁵⁷ Vegeu Waquet 2001, 121-122, i Iakovaki 2005, 194.

⁵⁸ Vegeu Marín Casal 2024a, I 249-263, i Marín Casal 2025.

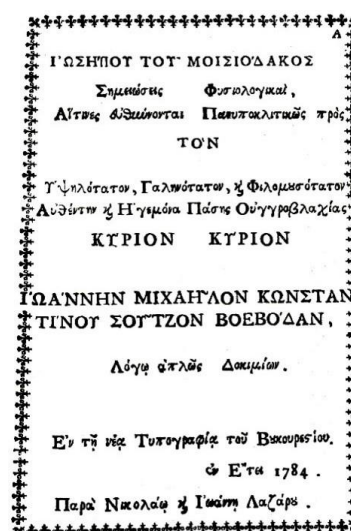
⁵⁹ Vegeu Kitromilidis 2004, 362-363,

⁶⁰ Vegeu Nutsos 1996.

de la gramàtica grega clàssica i aticista, atesa l'estreta similitud estructural i lèxica que, segons ell, guarden entre si el grec antic i el grec vernacular. És a dir, el valac proposa el conreu escrit d'un registre lingüístic vernacularitzant més assequible que no el grec aticista, però depurat de paraules i expressions estrangeres, i sotmès al sedàs de la norma gramatical del grec clàssic.⁶¹ Igual que en el proemi de la seva traducció de la *Filosofia moral* (1761, XXVII-XXVIII), Missiódax (1781, XIII) insisteix en la necessitat d'establir una gramàtica prescriptiva que reguli i normalitzi aquest registre escrit vernacularitzant i purista que denomina «estil senzill».⁶² Tanmateix, desisteix del projecte poc després, quan publicà, en un grec aticista feixuc i arcaïtzant, el seu opuscle *Notes de Física* (Bucarest, 1784).⁶³

5. Anàlisi de l'«estil senzill» de Ióssipos Missiódax

Les propostes lingüístiques formulades i materialitzades per Ióssipos Missiódax en el seu controvertit «estil senzill» han estat objecte d'interpretacions i valoracions diverses. Entre els seus coetanis, el poeta vernacularista **Ioannis Vilaràs**, en una carta adreçada a Iannakis Genovelis, datada el 4 de març de 1815, considera Missiódax com «el primer de tots que escrigué en romaic (*i. e.* grec vernacle)»⁶⁴, així com també l'atenès **Panagiotis Kodrikàs** (1818, XXIV) diu del valac que fou «el primer que intentà exposar en expressió demòtica les lliçons de filosofia des de la càtedra [...] quan dirigí l'Escola Principesca d'Iasi, a Moldàvia, durant l'últim principat del difunt príncep Grigorie Ghica».

I. Missiódax, *Notes de Física*, Bucarest, 1784.
Imatge: archaiologia.gr

Si bé és cert que alguns aspectes de la proposta lingüística de l'«estil senzill» de Missiódax preludien d'alguna manera l'argumentació teòrica vernacularista de Dimítrios Katartzís, Grigórios Konstandàs i Daniíl Filipidis, i que la disputa que Missiódax mateix manté amb Evgénios Vúlgaris constitueix l'espurna que, en la segona meitat del segle XVIII, encén en el si de la *intelligentsia* greco-ortodoxa l'ardorosa querella lingüística neogrega,⁶⁵ tanmateix, Ióssipos Missiódax no és, ben entès, «el primer apologeta i reformador de la llengua demòtica», tal com el considerà anacrònicament Anastàssios Megas (1927, 17, 19 i 20). L'intel·lectual valac proposa una varietat lingüística més assequible que no l'intricat grec aticista en el qual Evgénios Vúlgaris escrigué la major part de les seves obres i manuals,⁶⁶ però, no cal dir-ho, l'«estil senzill» de Missiódax no es correspon en absolut amb el grec

⁶¹ Vegeu Kitromilidis 2004, 363-364.

⁶² Vegeu Kitromilidis 2004, 364-365.

⁶³ Vegeu Kitromilidis 2004, 281-321.

⁶⁴ Vegeu Vavaretos 1935, 270.

⁶⁵ Vegeu Iakovaki 2005, 176; Mackridge 2009, 87; i Marín Casal 2024a, I 223-228.

⁶⁶ Vegeu Marín Casal 2024c.

vernacle parlat a tota la Rumèlia otomana. Els primers autors neogrecs que preconitzen deliberadament i conscientment, en els seus escrits filosòfics, científics i teològics, el grec vernacle com a llengua vehicular de la cultura i l'educació són el corfiota Nikólaos Sofianós (1500-ca.1550) i el cefal·leni Vikéndios Damodós (1700-1754).⁶⁷

En realitat l'«estil comú» de Missiódax no es correspon ni s'identifica amb la llengua grega vernacla del seu temps, és a dir, el romaïc que cultivaren els prosistes Dimítrios Katartzís, Grigórios Konstandàs i Daniíl Filipidis a finals del segle XVIII, i a començaments del segle XIX els poetes Ioannis Vilaràs, Athanàsios Khristópulos, Athanàsios Psalidas i Dioníssios Solomós.⁶⁸ Concretament, l'«estil senzill» de Missiódax constitueix una simplificació de l'*hel·lènic* o grec aticista. Tal com ho reconeix també el mateix Ioannis Vilaràs el 1815, Missiódax no «emprà la forma comuna de la parla».⁶⁹ De fet, el propi valac empra deliberadament el terme ὕφος («estil»), és a dir, una varietat escrita de llengua, que qualifica com a ἀπλοῦν («senzilla») i κοινόν («comuna»), és a dir, més assequible que no el grec aticista o arcaïtzant.⁷⁰ Dit d'una altra manera, l'«estil senzill» i «comú» de Missiódax no denota estrictament la llengua vernacla escrita, com han volgut veure molts estudiosos, sinó un registre escrit —podríem dir fins i tot personal— d'una varietat lingüística propera al grec vernacle, en la mesura que és més «senzilla» i «comuna» entre els grecoparlants que no el grec antic o grec arcaïtzant. En realitat, l'«estil senzill» de Missiódax és el precedent més immediat de la llengua purista del segle XIX denominada comunament «*katharévussa* senzilla».⁷¹ El discurs escrit del valac és eminentment arcaïtzant i hi són apreciables els pòsits i el substrat de l'educació eclesiàstica greco-ortodoxa en el si de la qual es formà Missiódax com a intel·lectual, però no per això la seva expressió escrita deixa de ser vivaça, espontània i molt personal.

De fet, el mateix Missiódax (1781, X), per referir-se a l'«idioma comú» (κοινή διάλεκτος) vernacle, en una carta adreçada a Paulo Nenandovic, bisbe ortodox serbi de Karlowitz (1749-1769), el denomina «l'idioma més senzill dels romeus actuals» (τὸ ἀπλούστερον [ιδίωμα] τῶν τωρινῶν Ῥωμαίων).⁷² En aquesta mateixa missiva esmenta fins a tres vegades els romeus com a conjunt de súbdits cristians ortodoxos del *Rûm Millet* otomà, en la seva majoria grecoparlants: «tot el conjunt dels actuals romeus» (ὅλον τὸ σύστημα τῶν τωρινῶν Ῥωμαίων), «la raça dels romeus» (τὸ γένος τῶν Ῥωμαίων), i «els sacerdots romeus» (οἱ Ῥωμαῖοι ἱερεῖς).⁷³ Tal com ja hem indicat, el romaïc (ῥωμαῖκα, ρωμαῖκα, ρωμαῖκά) era la llengua grega vernacla dels romeus (Ῥωμαῖοι / Ρωμιοί) cristians ortodoxos, que es distingia de l'*hel·lènic* o grec clàssic, o aticista, dels antics *hel·lens* (Ἕλληνες) pagans. Quan, en la seva *Pedagogia*, Missiódax (1779, 157-158) obvia la

⁶⁷ Vegeu Marín Casal 2014, 2024a, 162-169, 203-228.

⁶⁸ Vegeu Kitromilidis 2004, XXX.

⁶⁹ Vegeu Vavaretos 1935, 270; Anguelu 1976, LXXXIV.

⁷⁰ Rotolo (1965, 60, n. 3) interpreta erròniament el terme ὕφος de Missiódax com a «llengua».

⁷¹ Vegeu Mackridge 2009, 88, i Kitromilidis 2004, XXX-XXXI.

⁷² En la carta, Missiódax sol·licita permís per recol·lectar fons, entre les parròquies ortodoxes sufragànies de l'Imperi austrohongarès, per a la publicació de la seva traducció de la *Filosofia moral* de Muratori

⁷³ Vegeu Kitromilidis 2004, XV-XVI.

denominació comuna del *romaïc* per a l'«idioma parlat acual» (*i. e.* grec vernacle) i el denomina deliberadament «hel·lènic» (ἑλληνικά),⁷⁴ el valac identifica deliberadament tots els parlants de grec vernacle cristians ortodoxos amb els antics hel·lens pagans.

Les seves orientacions ideològiques filohel·lèniques porten d'alguna manera el valac a mantenir una actitud purista i, en alguns aspectes, arcaïtzant en els seus usos lingüístics escrits. Missiódax, des de la seva primera publicació (1761), empra l'(orto)grafia antiga, que inhibeix o oculta alguns canvis fonètics ja plenament desenvolupats en grec vernacle en el segle XVIII, com per exemple els següents:

- Manteniment dels grups consonàntics antics –πτ– (πίπτει) i –φθ– (φθάνει), en comptes de –φτ– (πέφτει, φτάνει); –κν– (δεικνύωσι) en comptes de –χν– (δείχνουν); i –κτ– (προσεκτικῶς) en comptes de –χτ– (προσεχτικά).
- Notació sistemàtica de la –v– en final de paraula en contextos fonètics en els quals en grec vernacle havia desaparegut.
- Tractament conservador de la sinizesi: καρδιάς, παιδιά, τραχεῖα en comptes de καρδιάς, παιδιά, τραχειά.

A part de l'ortografia conservadora, Missiódax manté una actitud purista en el maneig del lèxic, que és gairebé exclusivament hel·lènic (πράττουν, δύναμαι, ἐστί, προσέτι, ἐνίστε, αὐθις, ἀπλουῶς), ja que, en la mesura del possible, evita sistemàticament l'ús d'estrangerismes lèxics procedents del turc-otomà, l'italià, el venecià i les llengües eslaves balcàniques, tan presents i habituals en el romaïc o grec vernacle del seu temps. Són molt pocs els turquismes, italianismes i eslavismes lèxics que troben en les seves obres impreses.⁷⁵ Per contra, Missiódax encunya un bon nombre de neologismes a partir del grec clàssic (σμικρολογία, δημόται, ἀκριβογραμματικίζω, ὁμματία, πολυλεξία, λεπτογραμμίαν, δισσολογία, καθηγέμων ἐπαγγελματικός, ἀγαθοποιῶ, ξενίθ, βρασματίας, κλονητίας i μυκητίας, ἐξαπτικά ὕλαι...), alguns contrapréstecs lèxics científics d'origen hel·lènic, i altres préstecs lèxics procedents de les llengües modernes occidentals (τηλεσκόπιο,⁷⁶ πρίγγιψ).

Aquesta mateixa tàctica de depuració arcaïtzant, el valac l'aplica també en el pla morfològic del seu «estil senzill», de tal manera que en totes les seves obres impreses Missiódax empra gairebé exclusivament la morfologia grega antiga, per exemple:

- Paradigmes nominals antics masculins (συγγραφεύς, μεταφραστοῦ, ἀνδρός, γλυπτὰι, ιδιώτας, Νικόκλεις, γείτων), femenins (αἱ τέχναι, τὰς παροικίας, ἀθλιότης, ἀπόφασις, ἰσχύν) i neutres (ὄμμα, μέλαν).
- Flexió antiga de pronoms personals (*e. g.* μοί, σύ, σοί, ἡμεῖς, ἡμῖν), possessius (ἐμός, σός, ἡμέτεροι) i del relatiu ὅστις.

⁷⁴ Vegeu Karafil-lis 1998, 130.

⁷⁵ Vegeu Kitromilidis 2004, XXXI.

⁷⁶ Documentat en grec des de 1776; vegeu Bambiniotis 2002, 1765.

- Formes verbals personals antigues: ἔζη, ἐκυβερνᾶτο, παρατηροῦμεν, ἐσυγχωρεῖτο, ὑστερήθημεν, εὐρέθησαν, εἶχαν, ἦτον, ἦσαν, γεννᾷ, ἤμπορεῖ, ἔδωκα, μένη, εἰρημένα, ἔσο, ἔγειρον, τίμα, φαίνου, ἄλλαττε, νομοθέτει.
- Reduplicació en participis: βεβυθισμένοι, πεπαιδευμένοι, ἐντετυπωμένον, δεδοκιμασμένους.
- Augment temporal antic: ἤκμαζαν, ὡμοίαζε, ἤναγκασμένος, ἤμελήμενον, συνωδευμένη.
- Adjectius verbals antics amb valor modal: πρακτέα.
- Preposicions antigues que regeixen un sol cas: (ἐν, ἐκ/ἐξ, ἀπό, ἐντός, ἐκτός, ἀντί, πρό, ἄχρις, μέχρι, ἄνευ, μεταξύ, εἰς, ἀν), dos (διά, ὑπό, μετά, κατά, περί, πρὸς) o fins i tot tres (παρά, ἐπί), a part de les preposicions impròpies de tradició culta (ἐξ αἰτίας, δυνάμει).

Paral·lelament, en els textos impresos de Missiódax també trobem esparsos alguns elements i trets específics del grec vernacle, com per exemple:

- Pronoms indefinits τινάς i κανένα, el possessiu ἐδικός, el relatiu indeclinable ὅπου i els pronoms personals àtons proclítics.
- Els adverbis ἐδῶ i ὡσάν, la negació δέν.
- Les preposicions o locucions preposicionals vernacles ἐπάνω εἰς, ἀπό amb acusatiu, i μέ amb acusatiu.
- Les locucions conjuntives concessives ἀγκαλά / ἂν καλά i καλά καί.
- Les partícules ἄμποτε i ἄς seguides de subjuntiu.
- Algunes formes verbals personals: *e. g.* ἐστοχάσθηκα, ἴξευρα [sic], ἀφήνω, ἐκθέτω, εἶναι, εἶμαι, γίνεται, γνωρίζουν.
- La perífrasi modal d'obligació introduïda pel verb impersonal πρέπει seguit de subjuntiu.
- Ús de la forma dialectal septentrional de l'acusatiu en comptes del genitiu per a expressar el complement indirecte (μὲ φαίνεται, μὲ ἀρέσκει).
- Formació perifràstica del futur (θέλει δυσαρεστηθῆ), del condicional (ἤθελα εἰπῆ) i del perfet (ἔχον ἐπαῖει).
- Ordre sintàctic de l'oració propi del grec vernacle, en el qual el verb sol precedir els complements, excepte en la seva última obra, *Notes de Física* (Bucarest, 1784), escrita en grec aticista.

Podem exemplificar aquesta barreja d'elements cultes hel·lènics i trets vernacles romaics amb el modisme ἔδωκα μία ὀμματία, amb la qual Missiódax gira en grec arcaïtzant l'expressió vernacla ἔδωσα μα ματιά («vaig donar una ullada»). Tot i que Missiódax desaconsella la pedanteria i l'abús de l'arcaïsmes lèxic (1779, 134), en la pràctica, tanmateix, s'observa un increment progressiu d'arcaïsmes lèxics al llarg de les seves obres impreses (1761-1781) i la substitució sistemàtica de vocables vernacles per paraules cultes aticistes o arcaïtzants, com per exemple: κράββατον (< llatí *grabatus*) per κρεβάτι, πέμπτη per στείλη, ἔαρ per ἄνοιξη, ἑτέρους per ἄλλους, Πατάβιον per Πάδουα, πάντας τοὺς λόγους per ὅλους τοὺς λόγους, ἔτος per χρόνος o χρονιά, ἐποίησεν, ἐποιοῦν i fins i tot πράττουσι per ἔκαμε, ἔκαμναν, κάμνουν; βούλομαι per θέλω. En les obres impreses d'aquest període (1779-1781) trobem l'ús exclusiu de pronoms antics (ἕκαστος, οὐδένα, ἐν, πᾶς) i de lèxic exclusivament arcaic (ὕδατα, ὁμιλητῶν, ζωννύει, αἰσχύνομαι, σώαν, ἀεί, ἀριστίνδην, ἀπαῖδον, κοράσια, δυσμάς, φθέγγεται).

Aquesta «arcaització» progressiva afecta no solament el pla lèxic de l'«estil senzill» de Missiódax, sinó els altres nivells lingüístics: sintàctic, morfològic, fonètic i morfològic.⁷⁷ Dins el pla morfològic, Missiódax emprà ocasionalment formes d'optatiu antic (σημειοῖς, τύχοι), substitueix progressivament les formes vernacles de tercera persona del plural del present actiu amb desinència -ουν (πράττουν, ἰσχυροποιοῦν, συσταίνουν, διακρίνουν) per formes antigues amb desinència -ουσι(ν) d'indicatiu (πλημμυροῦσι, ἔχουσι, πάσχουσιν, θέλουσιν) i -ωσι(ν) de subjuntiu (ἐξεταχθῶσιν, δεινύωσι). De la mateixa manera, en el pla morfosintàctic, en les obres posteriors a la *Filosofia moral* (Venècia, 1761) es constata un ús més extensiu i ampli del datiu antic, extint en grec vernacle des de feia segles, i dels adjectius verbals antics amb valor modal en -τεος (παραδοτέα, κατακριτέος, ἐκφαυλιστέα, ἐκσυρικτέον). I s'observa l'ús d'estructures morfosintàctiques pròpies del grec antic, alienes al grec vernacle, com ara participis antics, tant concertats (εὐρισκόμενος ἐν Θεσσαλονίκη κατὰ τοὺς 1752) com absoluts (ἐνστάντος ἤδη τοῦ ἔαρος), a més d'infiniutius substantivats (τοῦ μανθάνειν, τῷ εἶναι) i participis substantivats (τοῦ δέοντος, τὸ πρέπον, τῶν μετιόντων, τῶν μαθητευόντων, τῶν εἰδόντων, τῶν γραφόντων).

Missiódax culmina l'arcaització del seu «estil senzill» en la seva última obra impresa, *Notes de Física* (1784), en la qual es registra un augment espectacular dels arcaïsmes en tots els plans lingüístics, amb el resultat d'una llengua aticista afectada, artificiosa i de vegades intrigada i feixuga, especialment en el segon assaig que integra aquest opuscle, «Sobre les marees». L'arcaïsmes lingüístic és tal en aquesta obra que afecta tots els nivells estructurals; entre els seus trets més representatius trobem els següents:

- Tecnicismes meteorològics i climàtics antics: ἀκτίς, ξηρότης, ὑγρότης, ἀχλύς, ἀτμός, καύσις, θέρος, παγετός, αἰθήρ, εὐριπος, ἄμπωτις, ἐνιαυτός, νουμηνία, ἡρινός, etc.
- Adverbis antics: καίτοι, πέριξ, οὐδαμοῦ, νῦν, πάλιν αὖ, ἅπαξ.
- Verbs antics: πηγνύω, συνωθῶ, συνανθέλω, ὀρύττω, τέμνω, δοκῶ, ἔνειμι, διασκεδάννυμι, etc.
- Formes aticistes de dual: μείζω, ἄμφω.
- Pronoms antics: ὅς, ὅδε, ἐκάτερος, ἐαυτός, ὥδι i τουτωνί.
- Aticismes: θάλαττα, ἐλάττω, ἐμφράττουσι.
- Formes antigues de verbs atemàtics (δίδωσιν, φασί), verbs contractes (συνενοῖ), perífrasis de perfet (εἶναι συνημμένη, ἦσαν συνημμένοι, εἶναι συνεστηκυῖα), aoristos passius (ἤρρεθη), futurs sigmàtics (ἔξω, ἔσται, ἔσονται), optatiu (τύχοι), imperatiu de la veu mitjana (εἰλήφθω) i infinitius mitjans i passius (ιδεσθῆναι, δύνασθαι, ἀναπτυχθῆναι, κινεῖσθαι, στρομβεῖσθαι).
- Hipèrbaton i alteració de l'ordre sintàctic oracional: σκοπὸν ἔχει, δίδωσιν ἡμῖν, ἀναφέρει ἡμῖν, ὁμιλοῦσιν ἡμῖν, πείθει ἡμᾶς, etc.
- Construccions sintàctiques de participi predicatiu amb el verb antic τυγχάνω: ὅπως ποιοῦν γὰρ θέσεως τύχοι ὁ ἥλιος ἔχων ἐν τῷ οὐρανῷ.

⁷⁷ Vegeu Mackridge 2009, 88.

L'arcaïtzació de l'«estil senzill» de Missiódax culminada en les seves *Notes de Física* preludia el gir arcaïsta d'altres autors vernacularistes posteriors que, resignats a una solució de compromís, acaben plegant-se a les exigències puristes i arcaïtzants de la norma lingüística culta.⁷⁸ El valac, allunyat ja de la diàspora balcànica ortodoxa grecoparlant d'Europa central, es dirigeix a les elits fanariotes, entre les quals busca empara i manteniment. Per això s'encomana a la seva benevolència i se sotmet a les premisses lingüístiques arcaïtzants de la societat ortodoxa clientelista dels principats danubians, tot demostrant així com eren falses aquelles acusacions que havia rebut temps enrere que no dominava el grec clàssic i aticista.⁷⁹

Com a conclusió, podem dir que, tot i que Ióssipos Missiódax advoqués en les seves publicacions didàctiques i pedagògiques (1761-1781) per una varietat escrita de llengua neogrega més assequible que no el grec aticista, en realitat, el seu «estil senzill» és una varietat de llengua escrita que formalment té els mateixos tipus morfològics i els trets fonètics del grec aticista, presenta un marcat purisme lèxic hel·lenitzant, i tendeix a mantenir el mateix ordre sintàctic oracional que el grec vernacle. L'«estil senzill» de Missiódax no és sinó un intent frustrat de simplificar el grec aticista que fins aleshores havia constituït la llengua vehicular de la *paideia* greco-ortodoxa durant el període otomà. És el precedent més proper de la llengua arcaïtzant i purista que Nikiforos Theotokis (1796, I, 14) identificà com a *katharévousa* (καθαρεύουσα) i que Adamàndios Koraís preconitzà en la seva croada ideològica i cultural durant el primer terç del segle XIX, de tal manera que acabà constituint la llengua oficial del futur Regne de Grècia a partir de 1832.

BIBLIOGRAFIA

- Andriomenos, Iorgos. 1995 = [Ιωάννης] Βηλαράς. *Ποιήματα*, εισαγωγή και έκδοση Γεώργιος Ανδρειωμένος [I(oannis) Vilaràs. *Poemes*, introducció i edició per I. A.]. Atenes: Fundació Kostas i Eleni Uranis.
- Anguelu, Alkis. 1976 = Ιώσηπος Μοισιόδαξ, *Απολογία*, εισαγωγή και έκδοση Άλκης Αγγέλου [Ióssipos Missiódax, *Apologia*, introducció i edició per A. A.]. Atenes: Ermís.
- Anguelu, Alkis. 1998 = Παναγιωτάκης Καγκελλάριος Κοδρικάς, *Μελέτη της κοινής ελληνικής διαλέκτου*, εισαγωγή και έκδοση Άλκης Αγγέλου [Panagiotakis Kanguelàrios Kodrikàs, *Estudi del dialecte grec comú*, introducció i edició per A. A.]. Atenes: Institució Cultural del Banc Nacional.

⁷⁸ Vegeu Mackridge 2009, 89.

⁷⁹ Vegeu Kitromilidis 2004, 152-154.

- Bambiniotis, Geórgios. 2002 = Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας, με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων* [*Diccionari de la llengua grega moderna, amb comentaris per al bon ús dels mots*]. Atenes: Centre de Lexicologia.
- Damaskinós, Dimitris. 2008 = Δημήτρης Δαμασκηνός, *Το γλωσσικό ζήτημα κατά την περίοδο πνευματικής αναγέννησης του νέου Ελληνισμού (1774-1821)* [*La qüestió lingüística durant el període de renaixement intel·lectual del nou Hel·lenisme (1774-1821)*]. Salónica: Epíkendro.
- Damodós, Vikéndios. 1759 = Βικέντιος Δαμωδός, *Ἐπίτομος λογική κατ' Ἀριστοτέλην καὶ Τέχνη ῥητορική κοινῇ φράσει συντεθεισα παρὰ τοῦ σοφωτάτου Βικεντίου Δαμωδοῦ Κεφαλληνιέως* [*Lògica concisa segons Aristòtil, i Art retòrica, composta en llengua comuna pel sapientíssim Vikéndios Damodós, de Cefal·lènia*], Venècia: Andónios Tzatas.
- Dimarás, Konstandinos. 2000 = *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας* [*Història de la literatura neogrega. Des de les primeres arrels fins a la nostra època*]. Atenes: Gnossi.
- Erudit Hermes*. 1819 = *Ερμής ὁ Λόγιος, Θ'* [volum IX]. Viena.
- Iakovaki, Nàssia. 2005 = Νάσια Γιακωβάκη, «Καθομιλουμένη και τυπογραφία. Όροι της διεύθυνσης του ελληνικού αναγνωστικού κοινού κατά τον 18ο αιώνα», en Ουρανία Καϊάφα (εκδ.), *Επιστημονικό Συμπόσιο Χρήσεις της γλώσσας (3-5 Δεκεμβρίου 2004)* [*«Llengua col·loquial i tipografia. Límits de l'increment del públic lector grec durant el segle XVIII»*, dins Urania Kaiafa (ed.), *Simposi científic Usos de la llengua (3-5 desembre 2004)*]. Atenes: Institució Moraïtis, pàgs. 175-206.
- Karafil-lis, Grigoris. 1998 = *Ιώσηπος Μοισιόδαξ. Πραγματεία περί παιδων αγωγής ή Παιδαγωγία, επιμέλεια, εισαγωγή, και σημειώσεις Γρ. Καραφύλλης* [*Ióssipos Missiódax. Tractat sobre l'educació dels infants, o Pedagogia, supervisió, introducció i notes per G. K.*]. Kozani: Institut del Llibre i la Lectura.
- Kitromilidis, Paskhalis. 2004 = Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Ιώσηπος Μοισιόδαξ. Οι συντεταγμένες της βαλκανικής σκέψης τον 18ο αιώνα* [*Ióssipos Missiódax. Les coordenades del pensament balcànic al segle XVIII*]. Atenes: Institució Cultural del Banc Nacional (2ª edició).
- Kodrikàs, Panagiotis. 1818 = Παναγιώτης Κωδικᾶς. *Μελέτη τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου παρὰ Παναγιωτάκη Καγκελλαρίου Κωδικᾶ* [*Estudi del dialecte grec comú*]. París: J.-M Eberhart.
- Kordatos, Iannis. 1973 = Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος* [*Història de la nostra qüestió lingüística*]. Atenes: Bukumanis.

- López Villalba, María. 2003. *Traducir la revolución. La Nueva Constitución Política de Rigas de Velestino*, Madrid: CSIC.
- Mackridge, Peter. 2009. *Language and National Identity in Greece 1766-1976*, Oxford: Oxford University Press.
- Marín Casal, Guillermo. 2014. «Vikendios Damodós: precursor del griego vernáculo filosófico y científico», *Erytheia* 35, pàgs. 411-457.
- Marín Casal, Guillermo. 2020. «Dimitrios Catardsís (ca. 1730-1807): semblanza de un romeo ilustrado», *Erytheia* 41, pàgs. 273-316.
- Marín Casal, Guillermo (2021): «¿Revolución griega, insurrección romaica o resurrección helénica? La supuesta inocencia de las palabras a la luz del testimonio de Dimitrios Catardsís», en A. García Marín – E. Latorre Broto (eds.), *Periferias de la Revolución: Contextos transnacionales de la insurrección griega de 1821*, Madrid: Asociación Cultural Hispano-helénica. pàgs. 55-83.
- Marín Casal, Guillermo. 2024a. *El griego vernáculo como lengua de cultura en el siglo XVIII: el romaico de Dimitrios Catardsís y las propuestas lingüísticas de Vikendios Damodós, Iósipos Misiódax y Evyenios Vúlgaris*, TD, Universidad Complutense de Madrid.
- Marín Casal, Guillermo. 2024b. «El peregrinaje de Iósipos Misiódax por los derroteros de la paideia greco-ortodoxa en los Balcanes otomanos», *Erytheia* 45, pàgs. 117-143.
- Marín Casal, Guillermo. 2024c. «Evyenios Vúlgaris (1716-1806): un ilustrado al servicio de la ortodoxia», *Byzantion Nea Hellás*, 43, en impremta.
- Marín Casal, Guillermo. 2025. «La condena del “filosofar en lengua vulgar” de Evyenios Vúlgaris», *Byzantion Nea Hellás*, 44, en impremta.
- Megas, Anastàssios. 1927 = Αναστάσιος Μέγας, *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος. Μέρος Β' Αιώνας γλωσσικών συζητήσεων (1750-1926)* [*Història de la qüestió lingüística. Part II. Segles de discussions lingüístiques (1750-1926)*]. Atenes: Ioannis D. Kol-laros & Cia.
- Mílias, Spirídon. 1757 = Σπυρίδων Μήλιας, *Ἐπιστολάριον ἥτε Ἐπιστολικὸς χαρακτήρ περιέχων ἑρμηνείας καὶ παραδείγματα εἰς διάφορα εἶδη ἐπιστολῶν* [*Epistolari o Estil epistolar contenint interpretacions i exemples per a diferents menes de cartes*]. Venècia.
- Missiódax, Ióssipos. 1761 = Ἡθικὴ Φιλοσοφία μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ ἰδιώματος παρὰ Ἰωσήπου Ἱεροδιακόνου τοῦ Μοισιόδακος [*Filosofia Moral traduïda de la llengua italiana pel diaca I. M. J.*]. Venècia.

- Missiódax, Ióssipos. 1779 = *Πραγματεία περὶ παιδων ἀγωγῆς ἢ Παιδαγωγία* συντεθεῖσα παρὰ Ἰωσήπου τοῦ Μοισιόδακος [*Tractat sobre l'educació dels infants, o Pedagogia*, composta per I. M.]. Venècia.
- Missiódax, Ióssipos. 1780 = Ἰωσήπου Μοισιόδακος *Απολογία*. Μέρος πρῶτον [*Apologia. Primera part*]. Viena.
- Missiódax, Ióssipos. 1784 = Ἰόσηπος Μοισιόδαξ, *Σημειώσεις φυσιολογικαί* [*Notes fisiològiques*]. Bucarest.
- Nutsos, Kharàlambos. 1996 = Χαράλαμπος Νούτσος, «Η κριτική του Ι. Μοισιόδακα στον Ε. Βούλγαρη» [*La crítica de I. Missiódax a E. Vúlgaris*]. *Δωδώνη* 25.3, pàgs. 67-78.
- Rotolo, Vincenzo. 1965. *A. Korais e la questione della lingua in Grecia*, Palerm: Presso l'Accademia.
- Sathas, Konstandinos. 1870 = Κωνσταντίνος Σάθας, *Νεοελληνικῆς Φιλολογίας παράρτημα. Ἱστορία τοῦ ζητήματος τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης* [*Suplement de Filologia Neogrega. Història de la qüestió de la llengua neogrega*]. Atenes: Fills d'Andreas Koromilàs.
- Sigalas, Nikos. 2004 = Νίκος Σιγάλας, «Ιστοριογραφία και ιστορία της γραφής: ένα προοίμιο στην ιστορία του σχηματισμού της έννοιας Ελληνισμός και στην παραγωγή της νεοελληνικής ιστοριογραφίας», **dins** Π. Κιτρομηλίδης – Τ. Σκλαβενίτης, *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας, 1833-2002*. [*«Historiografia i història de l'escriptura: un preàmbul a la història de la formació del sentit de l'Hel·lenisme i a la creació de la historiografia neogrega»*, **dins** P. Kitromilidis – T. Sklavenitis, *Historiografia de la Grècia moderna i contemporània, 1833-2002*]. Atenes: Institutió Nacional d'Investigacions. Centre d'Investigacions Neogregues, pàgs. 103-147.
- Sofianós, Nikólaos. 1544 = Νικόλαος Σοφιανός, *Πλουτάρχου φιλοσόφου Παιδαγωγός* [*Traducció al grec modern del tractat De liberis educandis (Sobre l'educació dels infants) de Plutarc*]. Venècia.
- Theotokis, Nikiforos. 1796 = Νικηφόρος Θεοτόκης, *Κυριακοδρόμιον, ἥτοι ἐρμηνεία καὶ μετ' αὐτὴν ἠθικὴ ὁμιλία εἰς τὰ κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν ἐν ταῖς ἀγίαις τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν ἐκκλησίαις ἀναγινωσκόμενα Εὐαγγέλια* [*Leccionari dominical, és a dir, interpretació i, amb ella, sermó moral per als Evangelis llegits cada diumenge a les esglésies dels cristians ortodoxos*]. Moscou.

- Tsakiridu, Anastassia. 2007 = Αναστασία Τσακιρίδου, «Μελπομένη». Έκδοση χειρόγραφης μισμαγιάς του Νικηφόρου Καντουνιάρη «Μελπομένη» (1818): εισαγωγή, σχόλια, πίνακες [«Melpomeni». Edició de la *mismagià*⁸⁰ manuscrita de Nikiforos Kanduniaris «Melpomeni» (1818): introducció, comentaris, quadres]. Salònica.
- Vavaretos, Geórgios. 1935 = Άπαντα Ιωάννου Βηλαρά, επιμελεία Γεωργίου Βαβαρέτου [Obres completes de Iannis Vilaràs, a cura de G. V.]. Atenes.
- Vizàndios, Skarlatos. 1835 = Σκαρλάτος Βυζάντιος, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου μεθηρμηνευμένης εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν καὶ τὸ γαλλικὸν μετὰ προσθήκης γεωγραφικοῦ πίνακος τῶν νεωτέρων καὶ παλαίων ὀνομάτων [Diccionari de la nostra actual llengua grega traduïda al grec antic i al francès, amb l'afegit d'un mapa geogràfic dels noms moderns i antics]. Atenes.
- Vúlgaris, Evgénios. 1766 = Ἡ Λογικὴ ἐκ τῶν παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων συνερανισθεῖσα ὑπὸ Εὐγενίου διακόνου τοῦ Βουλγάρεως [La Lògica, compilada a partir dels antics i els moderns pel diaca E. V.]. Leipzig.
- Waquet, Françoise. 2001 = Françoise Waquet, *Latin or the Empire of Sign*, (trad. angl. per J. Howe, Londres: Verso [2ª edició] de *Le Latin ou l'empire d'un signe*, XVIe-XXe siècle, París: Albin Michel, 1999).

⁸⁰ El terme *mismagià* (μισμαγιά) designa una antologia manuscrita que aplega cançons fanariotes.